

SYLWAN

MIESIĘCZNIK POLSKIEGO TOWARZYSTWA LEŚNEGO

Wydawany z pomocą finansową Polskiej Akademii Nauk

ROK CXXX

Warszawa, czerwiec 1986 r.

Numer 6

KAZIMIERZ HEYMANOWSKI

Prawne i organizacyjne uwarunkowania lasów objętych ochroną przyrody w Polsce (na tle rysu historycznego) ¹⁾

Юридические и организационные обусловленности лесов охваченных защитой природы в Польше (на фоне исторического обзора)

Legal and organizational conditions of forests embraced with nature protection in Poland (against the background of a historical sketch)

P oświęcenie w tym opracowaniu znacznej części miejsca retrospektywnemu ujęciu problematyki objętej tytułem pozwala poznać rozwój myśli i działań, które doprowadziły do objęcia niektórych lasów ochroną przyrody. Umożliwia to ustalenie etapów, jakie zaznaczyły się od chwili uznania potrzeby — ze względów gospodarczych — ustanowienia ochrony stanu posiadania lasów, aż do szczególnego roztoczenia nad nimi opieki również z motywów naukowych, dydaktycznych, kulturalnych, pamiętkowo-historycznych oraz krajobrazowych. Ponadto, przytoczone dane, w takim właśnie ujęciu, stanowią dowód, że objęcie lasów statusem prawnym chronionego komponenta środowiska geograficznego bynajmniej nie jest przejawem doraźnej polityki państwa, lecz jest rezultatem ewolucyjnie utrwalonych poglądów na ich znaczenie społeczno-gospodarcze. Takie wreszcie przedstawienie tematu, mimo że z konieczności dość pobieżne, może być także przyczynkiem do poznania rozwoju prawodawstwa

¹⁾ Referat wygłoszony na sesji naukowej PTL w Malinówce k. Elku, w dniu 15 czerwca 1985 r., nt.: „Kierunki i zasady postępowania w lasach objętych ochroną przyrody i krajobrazu lub wymagających ochrony”.

leśnego oraz prawodawstwa w zakresie ochrony przyrody, jako nowej gałęzi prawa.

Najstarsze z zachowanych dokumentów o charakterze ochronnym w stosunku do lasów dotyczą regulacji karczunków; pochodzą one z XII stulecia. Na ten okres datowane są również przekazy źródłowe zaznające z regalem książęcym (królewskim) na zwierzynę łowną, a więc świadczące o pewnym stopniu pieczy roztaczanej nad nią. Na zwierzynę objętą regalem mogli bowiem polować jedynie władni ustanowienia go oraz upoważnione przez nich, zresztą nieliczne, osobistości.

Niewątpliwie przejawem troski o stan pogłowia zwierzyny, mimo że z pobudek rozrywkowych i gospodarczych, były ustanawiane dla niej okresy ochronne, by wspomnieć choćby Statut Warecki Władysława Jagiełły (1420 r.) i „konstytucję” Stanisława Augusta (1775 r.).

Jesteśmy też w posiadaniu zapisów, z których dowiadujemy się, że kiedy to puszcze Wiskicka i Jaktorowska stanowiły ostatnie na świecie ostoje turów, nad stanem ich pogłowia czuwali jednolicie odziani i uzbrojeni łowcy, a podczas zimy stosowano, nie później niż od pierwszej połowy XV wieku, dokarmianie ich sianem. Co więcej — w pewnym okresie nawet przeprowadzano odstrzał podyktowany względami hodowlanymi. Zygmunt August, nakazując staroście sochaczewskiemu w 1566 r. wzmożenie opieki nad turami, nadmienił: „iż tych turów w Koronie nie masz nigdzie indziej”.

Jeśli do przytoczonych wyżej wiadomości dodamy, że na przełomie XVI i XVII stulecia nie tylko nie urządzano łowów na tury, ale nawet nie przeprowadzano odstrzałów na pojedyncze sztuki, a przesyłane królowi Stefanowi Batoremu skóry pochodziły jedynie ze sztuk padłych przeważnie na skutek epidemii, to chyba tak traktowana ochrona zwierzyny, w ostatnich latach jej egzystencji, może być zakwalifikowana jako ochrona gatunkowa, i to w pojęciu bliskim obecnemu.

Nim ukazały się akty prawne obejmujące ochroną obszary leśne, przedtem zarysowały się przejawy troski w stosunku do szczególnie cennych gatunków drzew. Dowiadujemy się o tym już w Statucie Wiślickim Kazimierza Wielkiego (1347 r.) — dęby, sosny. We wspomnianym Statucie Wareckim dodatkowo jeszcze wymieniono cis. W statutach tych określono też karę za podpalenie lasu, niezależnie od tego, czy było ono rozmyślne, czy przypadkowe.

Dowodem tego, że już jednak w XV wieku sprawa ochrony zasobów leśnych, w niektórych częściach naszych ziem, nabierała istotnego znaczenia, może być przekaz źródłowy, z którego wynika, że w 1476 r. książę mazowiecki Janusz II ukarał podległego mu starostę rożańskiego, Ścibora Sokolnickiego, za samowolne spowodowanie wycięcia drzew w lesie książęcym.

Sprawa roztoczenia ochrony nad lasami w XVI wieku stała się wręcz nakazem, gdyż ich obszary i zasoby poczęły gwałtownie zmniejszać się. Było to zarówno rezultatem znacznego jeszcze wówczas powiększania terenów gruntów uprawnych, poważnego rozwoju sieci osadniczej, jak i — jeśli nie przede wszystkim — skutkiem rozrzućnej wyróbki sortymentów dźzewnych oraz marnotrawstwa drewna przy jego przerobie drogą termicznego rozkładu. W tym miejscu można by przypomnieć, że właśnie

na lata siedemdziesiąte tego stulecia przypadł największy w naszych dziejach eksport produktów pochodzenia leśnego.

Znany jest do dziś zachowany „dekret” Stefana Batorego do posesorów dóbr stołowych i królewszczyzn, upominający przed nadmierną eksploatacją lasów (1597 r.). Zachowały się też, wydane przez królów, za zgodą senatu i sejmu, „konstytucje” z lat 1607—1676, w sprawie zwiększenia kar za naruszenie cudzych lasów, dotyczące szeregu województw. W jednej z nich, z 1647 r. — „Puszcz w Województwie Mazowieckim Ochrona”, podkreślono dodatkowo „iż puszcze w województwie Mazowieckim leżące są ornamenta tegoż województwa (...)”.

Pierwszy z wymienionych aktów, to nakaz obejmujący wszystkie lasy zwane królewskimi (w rzeczywistości były to lasy Rzeczypospolitej), natomiast wspomniane „konstytucje”, to już postanowienia dotyczące także lasów własności szlacheckiej, na obszarach wymienionych w nich województw. A ponadto, w stosunku do województwa mazowieckiego — jakby jeszcze ochrona krajobrazu (lasy stanowiące „ornamenta tegoż województwa”).

Znaczenie finansowo-gospodarcze lasów i wynikająca z niego potrzeba skuteczniejszej nad nimi opieki przejawiały się również we współczesnym piśmiennictwie. I tak np. wojewoda rawski A. Gostomski, znakomity gospodarz, m. in. tak pisał w 1588 r.: „Kto ma las, a wsi na nim sadzić nie chce albo nie może, a nie dłużen, pewniejszy skarb zostawie potomności niż w skrzyni pieniądze: gdy go nie spustoszy”; „(...) żyto w rok urodzi, drzewo kiedy porąbisz, jako chłopą zabił!”.

Wiele by jeszcze można przytoczyć przykładów, cytując zarówno różnego rodzaju ówczesne zarządzenia, jak i wydawnictwa książkowe, które świadczą, że lasom, zwłaszcza od połowy XVI wieku, poświęcano coraz więcej uwagi. W rezultacie tego, począwszy od połowy XVIII stulecia, zaznaczyło się wyodrębnianie gospodarki leśnej ze wspólnego dotąd gospodarstwa z rolnictwem oraz stosowanie zrazu prymitywnych, lecz z czasem doskonalonych metod postępowania przy eksploatacji drewna. Godny zachowania w trwałej pamięci ksiądz K. Kluk, w jednym ze swych dzieł z 1778 r., podjął nawet próbę wykazania opłacalności gospodarki leśnej.

Najwymowniejszym jednak dowodem uznania ówczesnie znaczenia lasów, choć na razie jeszcze nadal tylko w aspekcie gospodarczym, jest „uniwersał” Stanisława Augusta z 29 kwietnia 1778 r. — „względem Borów y Lasów w Koronie y Wielkim Xięstwie Litewskim”. W tym wysokiej rangi akcie prawnym lasy zostały określone mianem części „Gospodarstwa Kraiu (...) która konserwacją borów y lasów za Cel ma”, a więc jak byśmy to obecnie powiedzieli — za dział gospodarki narodowej. Tamże napisano również: „przykłady wyciętych z gruntu y wypalonych Borów (...) każą się lękać przezornemu Rządowi, ażeby przez dalsze zaniedbania tej części Gospodarstwa, Kray cały z drzewa, nawet do potrzeb koniecznych, nie był ogołocony”. W uniwersale tym wskazano także drogę prowadzącą do zachowania lasów.

Wymieniony uniwersał, jako pierwszy akt prawny w dziejach naszego leśnictwa, ma cechę powszechności, dotyczył bowiem lasów wszystkich kategorii własności. Podpisał go król „za zdaniem Rady przy Boku Jego

Nieustającej”, tj. po zaakceptowaniu jego treści przez rząd Rzeczypospolitej. Ze względu na panujące ówczesnie stosunki społeczno-gospodarcze, dokument ten nie mógł być stosowany z równą mocą w stosunku do wymienionych w nim adresatów. Dla posesorów dóbr królewskich (dobra stołowe, inaczej ekonomie, i dobra publiczne, tj. królewszczyzny) był on nakazem („wyraźne zalecenie”), natomiast w stosunku do dziedziców oraz dzierżawców dóbr „ziemskich i duchownych” miał charakter zalecenia, zachęty („zagrzewanie”).

Kończąc zaznajomienie z fragmentami uniwersału, wspomnę jeszcze o wręcz znakomitym sposobie rozprawienia go. Otóż, niezależnie od przesłania go właściwym stronom, treść jego była również obwieszczona z ambon wszystkich kościołów.

Przedstawione dane, choć z konieczności wrywkowe, pozwalają poznać ewolucję poglądów, która zaznaczyła się na naszych ziemiach w czasach przedrozbiorowych, co do problemu ochrony lasu. W zaraniu okresu objętego tym opracowaniem ochrona stanu posiadania lasów, tak w stosunku do drzew jak i zwierzyny, ograniczała się jedynie do niektórych ich gatunków. Z kolei w XVII stuleciu przedmiotem jej stały się całe obszary leśne w granicach niektórych województw, by u zmięchu I Rzeczypospolitej osiągnąć, wprawdzie w ujęciu dalece niedoskonałym, skalę ogólnokrajową.

Długi, gdyż ponad studwudziestoletni, licząc od ostatniego rozbioru, okres pozostawania naszego kraju pod zaborami, rzecz zrozumiała, nie sprzyjał prowadzeniu prawidłowej gospodarki leśnej, zwłaszcza w latach zaburzeń dziejowych (wojny napoleońskie, powstania narodowe, a między nimi — zrywy podczas Wiosny Ludów). Niemniej jednak, jak to zazwyczaj bywa w czasach ciężkich dla narodu, już w dobie Księstwa Warszawskiego (1806—1815) znaleźli się ludzie, dla których utrata niepodległości stała się szczególnie silnym motywem do pracy dla jego dobra. W sprawach leśnictwa, jako odrębnej już w tym czasie gałęzi gospodarki, chlubną kartę rozpoczął Ludwik hr. Plater. Jemu też z chwilą utworzenia Królestwa Polskiego, jako „dyrektorowi jeneralnemu lasów rządowych”, przypadło tworzenie podstaw organizacyjnych i w zarządzaniu w lasach zwanych wówczas rządowymi.

Będąc autorem „postanowienia” namiestnika królewskiego w sprawie „rocznych porębów” (28.5.1816 r.), wprowadziwszy je do stosowania, w takich m.in. słowach donosił o tym swej władzy przełożonej, tj. Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu: „Od tego postanowienia zaczyna się nowa w Polskim Leśnictwie Epoka. Jest to krok wielki uczyniony ku zapobieżeniu nadużyciom, ku zatamowaniu Ruiny Lasów, ku wprowadzeniu systematycznego porządku do iey Administracyi” (20.8.1816 r.).

Wymienione „postanowienie” rzeczywiście stanowi zapoczątkowanie nowej ery w polskim leśnictwie. Było ono bowiem wstępem do podjętych wkrótce dalszych działań, zmierzających do zaprowadzenia ładu przestrzennego i w czasie w użytkowaniu lasów. Było to poważne osiągnięcie w zakresie ochrony zasobów drzewnych.

Dalszy postęp w przedstawionym kierunku zaznaczył się na ziemiach Królestwa Polskiego w rezultacie doskonalenia metod urządzania lasów, ujętych w instrukcji z 1820 r., a następnie z 1839 r., stosowanej zresztą,

z drobnymi zmianami, na tym obszarze aż do odzyskania niepodległości. Planami urządzeniowymi objęto wszystkie lasy „rządowe”, z czasem również część lasów własności prywatnej.

Pomijam zaznajomienie z ewolucją gospodarki leśnej na naszych ziemiach znajdujących się w pozostałych dwóch zaborach, gdzie zasady prowadzenia jej opracowane były przez zaborców. Pomijam ten temat tym bardziej, że i tam również, aż do odzyskania niepodległości, ustalona prawem ochrona lasów podyktowana była wyłącznie względami gospodarczymi.

W przedstawionej sytuacji, w miarę upływu czasu ulegały dewastacji, bądź wręcz likwidacji, nie tylko drzewostany cenne ze względu na ich wartości przyrodnicze, ale częstokroć nawet pojedyncze drzewa godne zachowania na pniu.

Niewątpliwie do pewnych refleksji nad nie tylko gospodarczym znaczeniem lasów przyczynił się już na przełomie XVIII i XIX wieku wybitny niemiecki geograf Aleksander Humboldt, który wprowadzając pojęcie pomnika przyrody, wiązał z nim znaczenie pamiątkowe i naukowe. U nas takiemu podejściu do przyrody sprzyjały silne związki uczuciowe naszych rodaków z rodzimą przyrodą. Dodatkowo emocje te wyzwał współczesny, wszechwładny w literaturze romantyzm. Ponadto, przypadające na ten okres poważne osiągnięcia nauk przyrodniczych czyniły szczególnie wdzięcznymi dla badań wszelkie komponenty środowiska przyrodniczego, zwłaszcza te, którym groziło wyginięcie bądź utrata ich wartości naukowych.

Na naszych ziemiach dopiero w drugiej połowie ubiegłego stulecia i na przełomie z bieżącym kilku wybitnych ludzi przystąpiło zarówno do tworzenia podstaw naukowych w zakresie ochrony przyrody, jak i do krzewienia jej idei. Poza motywami naukowymi tej działalności uwzględniano również przesłanki dydaktyczne, kulturalne, społeczne i historyczno-pamiątkowe. Pomijam wymienienie nazwisk osób szczególnie zasłużonych, gdyż niewątpliwie będzie o nich mowa w referatach bliższych treścią temu tematowi.

Mimo braku podstaw prawnych do tworzenia rezerwatów wielu właścicieli lasów objęło właśnie taką ochroną, na początku bieżącego stulecia, szczególnie cenne w nich drzewostany. Byli nimi hrabowie: Włodzimierz Dzieduszycki, August Krasicki, Adam Stadnicki.

W tym miejscu pragnę zauważyć, że problemy ochrony przyrody, już wtedy wchodzące w zakres zainteresowań naszego Towarzystwa, wówczas jeszcze — Galicyjskiego Towarzystwa Leśnego, m.in. były tematem „Walnego Zgromadzenia”, które odbyło się w Przemyślu 27 września 1884 r. Referat został opracowany przez G. Lettnera pt. „Projekt uratowania lasów tatrzańskich, szczególnie zakopiańskich, od grożącego zniszczenia”.

W Polsce odrodzonej sprawy objęcia ochroną przyrody szczególnie cennych lasów ruszyły z miejsca w rezultacie powołania przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w grudniu 1919 r., Tymczasowej Komisji Ochrony Przyrody, przemianowanej przez tegoż Ministra w styczniu 1926 r. na Państwową Radę Ochrony Przyrody (PROP). Obydwa wymienione akty prawne ukazały się na podstawie poprzedzają-

cego je rozporządzenia Rady Ministrów. Nie znaczy to jednak, żeby problematyki ochrony przyrody nie podjęto u nas już wcześniej; nastąpiło to w czasie, gdy ważyły się jeszcze przyszłe formy ustrojowe i granice naszego państwa. Mam na myśli dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z 31 października 1918 r. (Dz. Praw. nr 16, poz. 36), w którym to pośród „zabytków nieruchomych” wymieniono „drzewa sędziwe i okazałe”.

Nawiązując do działalności PROP, należy podkreślić, że z jej inicjatywy Sejm uchwalił 10 marca 1934 r. ustawę o ochronie przyrody (Dz. U. nr 31, poz. 274).

Wprawdzie ramy tego opracowania uniemożliwiają godne tego aktu zaznajomienie z jego treścią w szerszym ujęciu, niemniej jednak choćby zauważyć trzeba, że m.in. stworzył on podstawę do objęcia ochroną przyrody szczególnie cennych lasów, w tym jako parki narodowe (o powierzchni co najmniej 300 ha). Zgodnie z tą ustawą motywami do tworzenia rezerwatów leśnych mogły być względy naukowe, estetyczne, historyczne, pamiątkowe, albo też „swoiste cechy krajobrazu, i które władza państwowa uznała za podlegające ochronie”. Ustawa ta umożliwiła ograniczenie prawa własności w stosunku do obiektów objętych ochroną przyrody, a nawet przewidywała utratę ich w drodze wywłaszczenia. Stworzyła też podstawę do utworzenia na szczeblu centralnym i wojewódzkim specjalnie powołanych organów do spraw ochrony przyrody. Ustanowiła również Fundusz Ochrony Przyrody.

Dodam jeszcze jedynie, że parki narodowe miały być tworzone mocą rozporządzenia Rady Ministrów, w oparciu o wniosek Ministra WRiOP, przedłożony na podstawie opinii PROP, w uzgodnieniu — wówczas — z Ministrem Rolnictwa i Reform Rolnych, jako zwierzchnikiem nad wszystkimi organami zarządzającymi lasami, bez względu na formę własności.

Mimo braku aktu wykonawczego do wymienionej ustawy w sprawie tworzenia parków narodowych i rezerwatów, w latach II Rzeczypospolitej powstało kilka obszarów objętych ochroną przyrody, które po zakończeniu okupacji hitlerowskiej weszły w skład parków narodowych: Babiogórskiego, Białowieskiego, Pienińskiego i Wielkopolskiego. Utworzono wówczas również kilkadziesiąt rezerwatów leśnych.

W czasie mrocznych lat okupacji niemieckiej, mimo objęcia przez Wydział Lasów tzw. Generalnego Gubernatorstwa spraw ochrony przyrody, na obszarach lasów nic w tej dziedzinie nie działo. Ledwie jednak Kraków został oswobodzony (styczeń 1945 r.), i choć jeszcze toczyły się na frontach działania wojenne, uszczupleni w swym składzie członkowie PROP, mającej swą siedzibę w tym mieście, podjęli działalność. A gdy tylko nastąpiło formalne powołanie przez Ministra Oświaty, we wrześniu 1945 r., tej instytucji, pierwszym podjętym przez nią zadaniem było przygotowanie ustawy o ochronie przyrody, odpowiadającej zarówno zmienionej sytuacji ustrojowej, jak i najnowszym osiągnięciom nauki.

Z dniem 29 kwietnia 1949 r. weszła w życie obowiązująca dotychczas ustawa z dnia 7 tegoż miesiąca i roku o ochronie przyrody (Dz.U. nr 25, poz. 180), która wyznaczyła organom powołanym do chronienia przyrody w Polsce jej konserwację, restytuowanie oraz należyte użytkowanie.

Sprawy ochrony przyrody zostały powierzone Ministrowi Leśnictwa (od 1956 r. — Ministrowi Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego). Organem administracyjnym Ministra w tym zakresie jest powoływany przez niego Naczelny Konserwator Przyrody, będący jednocześnie dyrektorem — obecnie — Departamentu Ochrony Przyrody. Organem doradczym i opiniodawczym Ministra LiPD, jak i ogółu władz państwowych, stała się PROP, której organizację określono rozporządzeniem Rady Ministrów z 1 kwietnia 1950 r. w sprawie organizacji Państwowej Rady Ochrony Przyrody (Dz. U. nr 13, poz. 127).

Zarówno tworzenie parków narodowych, obejmujących powierzchnię co najmniej 500 ha, jak i rezerwatów przyrody następuje na podstawie wymienionej ustawy. Jest jednak różna ranga aktów w każdym z tych przypadków, bowiem w pierwszym z nich decyduje Rada Ministrów poprzez rozporządzenie, w drugim zaś — Minister LiPD w drodze zarządzenia.

Parki narodowe tworzone są na podstawie wniosku Ministra LiPD, po zasięgnięciu opinii PROP i po uzgodnieniu z właściwymi: Wojewódzkim Komitetem Ochrony Przyrody, Wojewódzką Komisją Planowania Gospodarczego oraz organem zarządzającym danym obszarem.

Prace przygotowawcze do objęcia obszaru ochroną jako rezerwatu przyrody również powinny przebiegać w przedstawionym wyżej trybie, z tym że wnioskodawcą bywa zazwyczaj wojewódzki konserwator przyrody.

Zarówno na obszarze parku narodowego, jak i rezerwatu przyrody, powinny być zachowane te same zasady gospodarki, tj. określone wymaganiami ochrony ścisłej lub częściowej. Ochrona ścisła stanowi o całkowitej nienaruszalności objętego nią obiektu, a więc nie dopuszcza do jakiegokolwiek ingerencji gospodarczej w środowisko. Ochrona częściowa natomiast zmierza poprzez tego rodzaju działania do przywrócenia chronionemu obiektowi stanu naturalnego.

Różnica między parkiem narodowym a rezerwatem przyrody wynika nie tyle z motywów tworzenia ich, gdyż w obu przypadkach cele podstawowe są te same, tj. względy naukowe, zachowawcze, dydaktyczne. O różnicy tej stanowi przede wszystkim funkcja rekreacyjna, gdyż park narodowy, jako obiekt o znacznym obszarze, jest z góry przeznaczony również i do celów turystycznych.

O ile wiadomości zawarte w tym opracowaniu dotyczą wszystkich parków narodowych, o tyle w stosunku do rezerwatów przyrody odnoszą się jedynie do tych z nich, w których granicach znajdują się lasy. Są to więc rezerwaty leśne oraz lasy w granicach innych rodzajów rezerwatów, jak: torfowiskowych, faunistycznych, przyrody nieożywionej, krajobrazowych.

W kategorii rezerwatów leśnych, w zależności od celu ochrony, wyróżnione zostały:

— rezerwaty stanowiące resztki dawnych puszczy i lasów o charakterze zbliżonym do pierwotnego,

— rezerwaty obejmujące określone typy zbiorowisk leśnych,

— rezerwaty obejmujące drzewa położone w pobliżu granic ich zasięgu lub stanowiska wyspowe,

— rezerwy chroniące drzewa rzadkie lub objęte ochroną gatunkową. Dodać należy, że uznanie lasów za parki narodowe bądź za rezerwy przyrody uwzględniać musi postanowienia ustawy z 12 lipca 1984 r. o planowaniu przestrzennym, weszłe w życie 1 stycznia 1985 r. (Dz. U. nr 35, poz. 185). Ustawa ta jest również aktem wiążącym dla wspomnianych dalej lasów ochronnych, parków krajobrazowych oraz obszarów chronionego krajobrazu.

W konsekwencji powyższego, objęcie planowaniem przestrzennym lasów stanowiących parki narodowe i rezerwy przyrody, wraz z określeniem ich funkcji, stanowi fundamentalnej rangi ochronę ich stanu posiadania oraz zabezpieczenie celów, dla których zostały utworzone. Sprawa ta, w różnym stopniu szczegółowości, uwzględniona jest w poszczególnych rodzajach planów zagospodarowania przestrzennego, tj. w planie krajowym, regionalnym i miejscowym. I tak, w planie przestrzennym kraju mowa jest o jego roli określającej działania zapewniające „ochronę środowiska, z uwzględnieniem obszarów podlegających szczególnej ochronie (...)” (art. 18, poz. 2, pkt. 1).

Można by jeszcze nadmienić, że wymienione plany, będąc współzależne z planami społeczno-gospodarczymi, stanowią o uwzględnieniu interesującej nas na tym miejscu problematyki również w tym drugim rodzaju planów.

Dodać jeszcze trzeba, że rozporządzenie Rady Ministrów o utworzeniu parku narodowego obejmuje: jego nazwę, opis położenia administracyjnego, określenie składających się nań obszarów, wymienienie wprowadzonych ograniczeń i zasad gospodarowania oraz zakres działania jego dyrektora wraz ze związaną z tym odpowiedzialnością.

Dyrektor parku narodowego, stanowiąc organ administracji państwowej w sprawach jego ochrony prawnej, wydaje decyzje administracyjne oraz akty normatywne, obowiązujące na podległym mu obszarze. Akty te mogą być wydawane zarówno w stosunku do właścicieli, posiadaczy i użytkowników nieruchomości wchodzących w skład parku, jak i w stosunku do osób przebywających w jego granicach. W stosunku do prywatnych właścicieli lasów ma on te same obowiązki i uprawnienia jak nadleśniczy LP na obszarze podległego mu nadleśnictwa.

Struktura organizacyjna ogółu parków narodowych jest zbliżona, występujące różnice mają charakter ilościowy.

Stanowiska pracy w parkach narodowych, jak i związane z nimi wymagania kwalifikacyjne określone są obowiązującymi w danym czasie zarządzeniami Ministra LiPD.

Zasady gospodarki w parkach narodowych oraz w rezerwach przyrody, obejmujących lasy, prowadzone są, jak już nadmieniałem poprzednio, zgodnie z wymaganiami ochrony przyrody. Są one określone w „Instrukcji o urządzaniu lasów w parkach narodowych i rezerwach przyrody”, zatwierdzonej przez Ministra LiPD w grudniu 1961 r., wprowadzonej do stosowania w 1962 r.

Parki narodowe, będąc wyodrębnionymi jednostkami organizacyjnymi, w rozumieniu prawa administracyjnego są zakładami administracyjnymi, bezpośrednio podległymi Ministrowi LiPD, który kieruje ich działalnością za pośrednictwem wymienionego już aparatu administracyjnego, tzn. za

pośrednictwem dyrektora Departamentu Ochrony Przyrody. Pod względem finansowym są one jednostkami budżetowymi, tzn. że ich działalność ogólnoadministracyjna oraz w zakresie naukowo-badawczym pokrywana jest z budżetu centralnego, z części dotyczącej Ministerstwa LiPD. Mogą one prowadzić także działalność gospodarczą, w formie gospodarstw pomocniczych na zasadach uproszczonych (Zarządzenie Ministra Finansów z 27 grudnia 1984 r. w sprawie gospodarstw pomocniczych jednostek budżetowych, wraz z aktami wykonawczymi).

Obecnie mamy w kraju 14 parków narodowych, tj. Babiogórski, Białowieski, Bieszczadzki, Gorczański, Kampinoski, Karkonoski, Ojcowski, Pieniński, Roztoczański, Słowiński, Świętokrzyski, Tatrzański, Wielkopolski, Woliński. Powierzchnia najmniejszego z nich — Ojcowskiego — wynosi 1590 ha, zaś największego — Kampinoskiego — 35 335 ha. Łączny ich obszar obejmuje 125 684 ha, w tym gruntów leśnych — 88 259 ha, a rezerwatów pod ścisłą ochroną — 35 762 ha, z czego lasów — 23 839 ha.

Lasy stanowiące rezerваты leśne, bądź wchodzące w skład innego rodzaju rezerwatów, poddane są gospodarce rezerwatowej prowadzonej przez organy nimi zarządzające. W przypadku lasów nie stanowiących własności państwa, nadzór nad nimi — poza leżącymi w strefie parku narodowego — należy do miejscowego nadleśniczego Lasów Państwowych. Nadzór merytoryczny nad rezerwatami przyrody, znajdującymi się poza granicami parków narodowych, sprawuje właściwy dla danego obszaru wojewódzki konserwator przyrody.

Posiadamy 430 rezerwatów leśnych o łącznej powierzchni 23 929 ha. Zauważyć jednak należy, o czym już nadmieniałem poprzednio, że lasy objęte ochroną przyrody znajdują się również w innego rodzaju rezerwach, i to na znacznym obszarze, gdyż wynoszącym ogółem 22 583 ha. W rzeczywistości więc posiadamy 46 512 ha lasów objętych ochroną rezerwatową.

Zarówno parki narodowe jak i rezerваты przyrody podlegają zarejestrowaniu w sposób określony zarządzeniem Ministra Leśnictwa z 4 stycznia 1952 r. w sprawie prowadzenia rejestrów tworów przyrody poddanych pod ochronę (M.P. nr A-27, poz. 376). Wymienione obiekty są ewidencjonowane w Departamencie Ochrony Przyrody — w rejestrze centralnym Naczelnego Konserwatora Przyrody — w dziale „A” (w dziale „B” rejestrowane są pomniki przyrody). Każdej pozycji rejestru odpowiada dotycząca go dokumentacja. Analogiczny rejestr parków narodowych i rezerwatów przyrody prowadzi wojewódzki konserwator przyrody.

Lasy, o których była mowa wyżej, w znacznej części leżą w granicach parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu.

Parki krajobrazowe oraz obszary chronionego krajobrazu, jako tereny o wybitnych walorach środowiska przyrodniczego, w tym — o nieprzeciętnych wartościach krajobrazowych, są atrakcyjnymi obiektami turystycznymi. W ich granicach nierzadko znajdują się lasy ochronne i z reguły lasy o charakterze gospodarczym.

Wprawdzie lasy ochronne nie podlegają gospodarce rezerwatowej, niemniej, jako posiadające szczególne przeznaczenie, objęte są zasadami gospodarki sprzyjającej zachowaniu bądź uzyskaniu przez nie struktury odpowiadającej miejscowym warunkom siedliskowym oraz zadaniom, któ-

re powinny spełniać. Bliskie są więc one swym charakterem lasom stanowiącym rezerwaty częściowe.

Przypomnę, że pośród lasów ochronnych wyróżniono następujące kategorie: glebochronne, wodochronne, uzdrowiskowo-klimatyczne, strefy zieleni wysokiej, krajobrazowe, w strefie górnej granicy lasu, masowego wypoczynku, w strefie oddziaływania przemysłu. Według stanu na 31 grudnia 1984 r. łączna powierzchnia lasów ochronnych wynosiła 2 031 195 ha.

Zasady postępowania hodowlanego w lasach ochronnych określone są w „Zasadach hodowli lasu”, zatwierdzonych przez Ministra LiPD w listopadzie 1978 r. Są one też uwzględnione w „Instrukcji urządzania lasu”, zatwierdzonej przez Ministra LiPD w grudniu 1979 r.

O zakwalifikowaniu lasów do grupy ochronnych decydują Komisje Techniczno-Gospodarcze, wypowiadające się na ten temat w trakcie opracowywania planów urządzania lasów. Komisje te składają się ze specjalistów w zakresie urządzania lasów, z przedstawicieli urzędów wojewódzkich oraz organizacji społecznych.

Z przedstawionych danych wynika, że zarówno parki krajobrazowe jak i obszary chronionego krajobrazu w dużym stopniu są w stanie odciążyć parki narodowe oraz rezerwaty przyrody w zakresie ich funkcji turystycznych.

Parki krajobrazowe oraz obszary chronionego krajobrazu są tworzone na podstawie uchwał rad narodowych stopnia wojewódzkiego, opierając się na ustawie z 20 lipca 1983 r. o systemie rad narodowych i samorządu terytorialnego (Dz.U. nr 41, poz. 185, z późniejszymi zmianami) oraz ustawie z 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska (Dz.U. nr 3, poz. 6). Podstawę do podjęcia takiej uchwały stanowi dokumentacja, uwzględniająca m.in. stanowisko PROP. Uchwała ta zostaje przekazana do wykonania wojewodzie. Obejmuje ona między innymi również wykaz zakazów i nakazów dotyczących postępowania na objętym obszarze. Dla niektórych parków krajobrazowych powołano zarządy kierujące ich działalnością.

Obecnie mamy w kraju 24 parki krajobrazowe o ogólnej powierzchni 535 368 ha i przypadających na nie 533 092 ha stref ochronnych. Posiadamy też 22 obszary chronionego krajobrazu o łącznej powierzchni 1 685 083 ha.

W zakończeniu należałoby nadmienić, że w przygotowaniu jest ustawa o ochronie przyrody mająca zastąpić dotychczasową, znacznie zdezaktualizowaną.

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

1. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, ASK, 1506.
2. Dokumentacja MLiPD — Departament Ochrony Przyrody.
3. Heymanowski K.: Lasy i leśnictwo w Polsce przedrozbiorowej w świetle współczesnego piśmiennictwa, kartografii i prawodawstwa. Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej, Seria B, z. 30. Warszawa: PWN 1980.

4. Jastrzębski L.: Ochrona środowiska w PRL — Zagadnienia administracyjne. Warszawa: PWN 1983.
5. Strzelecki A.: Pogląd na powstanie, rozwój i działalność Towarzystwa Leśnego Galicyjskiego. Lwów 1894.
6. Szafer W.: Zarys historii ochrony przyrody w Polsce (w:) Ochrona przyrody i jej zasobów. Kraków 1965.

Краткое содержание

Несмотря на то, что в далеком прошлом охрана лесов была вызвана хозяйственными условиями, уже и тогда проявлялись в ней мотивы охраны отдельных видов. И так, короли и князья охватывая в XII веке охотничьими привилегиями туры, зубры и бобры, а следовательно оставляя за собой и своими гостями охоту на них, охраняли, одновременно, в значительной степени от уничтожения их поголовье.

В XIV веке штрафы установленные владьками за кражу древесины касались только отдельных особенно ценных в те времена деревьев — сосны, дуба, а также за поджог леса. В следующем столетии перечисляется тисс.

На переломе XVI и XVII вв охрана туров в последних их убежищах находящихся в Польше — в Мазовии, приобрела свойства близкие настоящему понятию видовой охраны. В то время уже не организовалась на них охота, предусматривалась докормка их сеном во время зимы, а король ограничивался получением шкур исключительно с животных погибших путем натуральной смерти или в результате господствующей эпидемии.

Приведённым примерам сопутствовала эволюция в формах и в радиусе охраны общего состояния лесов. Сразу, как вспоминалось выше, в XIV и в XV вв — только некоторые виды деревьев, в XVI в. королевские леса в целом, в XVII в. дополнительно — дворянские леса (на некоторых территориях), а с концом XVIII в. — леса всех категорий собственности (королевские, дворянские и церковные), хотя в разной степени категоричности.

Первый юридический акт в области охраны природы был издан в Польше в 1918 г.; касался отдельных деревьев, так называемых памятников природы. Широко понимаемый закон об охране природы (национальные парки, заповедники) вошёл в жизнь в 1934 г.; в настоящее время — обязывает с 1949 г. Подготавливается в настоящее время закон об охране природы учитывающий последние достижения науки и обусловленности государственного строя и административно-хозяйственные положения сегодняшнего дня.

Кроме того, в работе представлены вкратце также организационные формы обеспечивающие охрану природы в Польше.

Summary

Although in the remote past the protection of the state of possession of forests was brought about by economic reasons, it showed some motives of species protection. Thus, the kings and dukes embracing in the 12th century with the regal hunting privilege the aurochs, bison and beavers, i.e. reserving the chase of them

for themselves or for guests honoured by them with this privilege, they saved at the same time to a high degree from the extermination the population of these animals.

In 14th century, the punishments established by the rulers for the theft of wood concerned only especially priced in this time trees — pine, oak, as well as they were meted out for starting the forest fires. In the next century also the yew was mentioned.

On the turn of 16th century, the protection of aurochs in their last refuges in Poland — in Mazovia — approximated to the present conception of species protection. They were in this time no more hunted, one fed them in winter with hay and the king was satisfied with receiving fells of animals died naturally or in consequence of an epidemy.

Presented examples were accompanied by an evolution in forms and in the range of protection of the state of possession of forests. At first, as already mentioned, in 14th and 15th century the protection concerned only some tree species, in 16th century the whole of king's forests, in 17th century additionally the nobleman's forests (in some regions), and in 18th century forests of all property categories (king's, nobleman's, church and monastery forests), although the degree of rigour was differentiated.

The first legal instrument in the field of nature protection was issued in Poland in 1918; it concerned single trees, so-called monuments of nature. Broadly conceived law on nature protection, concerning both single formations of nature and whole territories (national parks, reservations) was issued in 1934; that one being in force is from 1949. A law taking into account recent achievements and today's constitutional, administrative and economic conditions is being elaborated.

One should mention that the author also briefly presented organizational forms ensuring the nature protection in Poland.